

**ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ Ս. ՎԱՐԴԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ***

Բանալի բառեր – Վարդանանք, Գեղարքունիք, սրբավայր, նահատակ, հուշարձան, եկեղեցի

Վարդանանց սրբավայրեր են կոչվում այն հուշարձանները, որոնք առնչվում են Վարդան Մամիկոնյանի ղեկավարած պայքարի տարբեր դրվագներին: Դրանց մասին պատմական վկայություններ չեն պահպանվել: Գիտական շրջանակներում կան սոսկ ավանդապատումներ՝ դրանց կառուցման, անվանակոչության կամ Վարդանանքին վերագրելու առնչությամբ: Բացառություն են միայն վայոցձորյան հուշարձանները, որոնց կառուցման վայրի և այլ մանրամասների մասին հաղորդում է Ստեփանոս Օրբելյանը¹: Այդ հուշարձանները չեն հետազոտվել (բացառություն է միայն Անգեղակոթի Ս. Վարդան եկեղեցին)², չկան հնագիտական սկզբնաղբյուրներ:

Վերջին տարիներին Վարդանանց սրբավայրերը դարձել են մեր ուսումնասիրության առարկան: Պատմամատենագիտական սկզբնաղբյուրների և դաշտային հետազոտությունների հիման վրա մեր կողմից փաստագրվել են մեկ տասնյակից ավելի հուշարձաններ, որոնք կապվում են Ավարայրին նախորդող կամ հաջորդող իրադարձությունների հետ: Դրանք գտնվում են Հայաստանի տարբեր շրջաններում և հայտնի են Ս. Վարդան³, Վարդան Չորավար, Վարդանանց և այլ անվանաձևերով:

Սույն հոդվածը նվիրված է Գեղարքունիքի մարզի խնդրո առարկա հուշարձանների ուսումնասիրությանը, որոնց նախնական հետազոտությունը

* Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցությամբ 20TTSH-002 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

¹ Ստեփաննոսի Մինեաց եպիսկոպոսի պատմություն տանն Միսական, Մուսկվա, 1861, էջ 48-51:

² Մանրամասն տե՛ս Ալեքսանյան Տ., Անգեղակոթի Ս. Վարդան եկեղեցին հնագիտական հետազոտությունների լույսի ներքո // «Էջմիածին», 2019, թիվ Ժ, էջ 59-74:

³ Նշենք, որ Ս. Վարդանը հենց Վարդան Մամիկոնյանն է, որին Ավարայրում նահատակված մյուս անձանց հետ սրբադասել է Հայ առաքելական Սուրբ եկեղեցին: Տե՛ս Պանֆյուրով Լ., Կարապետյան Ա., Հայոց զորավար սրբերը // «Ավարայրի խորհուրդը», գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2003, էջ 96-99, Հայոց եկեղեցու սրբերը և սրբակենցաղ անձինք, կազմեց Ռ. Մաթևոսյանը, Էջմիածին, 1999, էջ 100-103:

նոր լույս է սփռում քննարկվող թեմայի վրա և ուրվագծում հետագա ուսումնասիրությունների ուղղությունը:

Վարդենիսի Ս. Վարդան սրբատեղին: Սրբավայրը գտնվում է Վարդենիս քաղաքի հարավային ծայրամասում՝ Վարդենիս-Այրք ճանապարհի արևմտյան մասում¹: Այստեղ ժայռի տակից բխում է մի աղբյուր՝ առվակով հոսելով դեպի հարավ: Աղբյուրի մոտ տեղադրված են Վարդան Մամիկոնյանին պատկերող նկարներ, հին ու նոր խաչքարեր, որոնց առջև և ժայռի պատերին տեղացիները մումեր են վառում (նկ. 1):

1. Վարդենիսի Ս. Վարդան սրբավայրի ընդհանուր տեսքը

Սրբավայրի վերաբերյալ բնակիչների շրջանում պահպանվել են տարբեր ավադագրույցներ, ըստ որոնցից մեկի՝ Ավարայրի դաշտ մեկնելու ճանապարհին այս աղբյուրի մոտ է դադար առել Վարդան սպարապետը²: Մեկ այլ վարկածով՝ այս ավանդությունը իրենց հետ բերել են 1830 թ. Արևմտյան Հայաստանի Դիադին քաղաքից գաղթած հայերը: Դիադինի մոտ եղել է մի աղբյուր-մատուռ, որը, ըստ տեղացիների, կառուցվել է Վարդան Մամիկոնյանի ռազմերթի ճանապարհին: Սրբավայրի պաշտամունքն այնքան արմատացած է եղել, որ XIX դարում Վարդենիսում վերաբնակեցված արևմտահայերը պահպանված ավանդությունը սկսել են վերագրել տարածքին: Ժամանակի ընթացքում ժողովուրդը սրբացրել է հոսող ջուրը, իսկ տեղը դարձրել տարածաշրջանում հայտնի սրբատեղի, որտեղ ուխտի են գալիս հիմնականում Վարդավառի տոնին³:

---

¹ Սրբավայրը մոտ է նաև Ակունք գյուղին, որի պատճառով երբեմն կոչվում է նաև Ակունքի Ս. Վարդան: Տե՛ս **Աբրահամյան Հ.**, Վարդավառյան ուխտավայրերի տիպաբանության փորձ // Տարեգիրք (ԵՊՀ աստվածաբանության ֆակուլտետ), հ. ԺՄ, Երևան, 2016, էջ 198:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 179:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

Ներքին Գետաշենի Ս. Վարդան եկեղեցին: Ներքին Գետաշենը (նախկինում Ներքին Աղյաման, Կոթաքար) Գեղարքունիքի մարզի ամենամեծ գյուղերից է, գտնվում է Մարտունի քաղաքից 2 կմ արևմուտք: Հնում գյուղը կոչվում էր Կոթ՝ սկզբնաղբյուրներում հիշատակվելով նաև որպես հայտնի գյուղաքաղաք, և գտնվելով Դվին-Պարտավ ճանապարհի վրա՝ IX-X դդ. դարձել էր Գեղարքունիքի առևտրական կարևոր բնակավայրերից մեկը¹:

Ս. Վարդան եկեղեցին գտնվում է գյուղի արևմտյան մասում՝ գերեզմանոցի տարածքում: Ներկայացնելով գյուղի հնությունները՝ Գեղարքունիքի տեղագիր Ս. Սմբատյանը հպանցիկ նշում է, որ «գիւղի չորս կողմերը լիքն են աներակներով, որոց մեջ երևում են եօթն եկեղեցիք կիսաւեր»²: Այս կցկտուր տեղեկություններից կարելի է միայն ենթադրել, որ խոնարհված եկեղեցիների շարքում էր նաև Ս. Վարդանը:

Հուշարձանի մասին հիշատակում է միայն Ե. Լալայանը, որի փոխանցմամբ եկեղեցում կատարվել են նաև նորոգչական աշխատանքներ. «Գիւղի արևմտեան ծայրումն էլ գտնուում է սրբատաշ քարերով շինուած մի փոքրիկ, կիսաւեր եկեղեցի, որ այժմ վերանորոգել են: Եկեղեցու վերան արձանագրութիւն չկայ. գիւղացիները նրան Ս. Վարդան են կոչում: Շուրջը կան բաւակաւնաչափ խաչքարեր»³:

1950-ական թվականներին եկեղեցին ամբողջությամբ խոնարհված է եղել: Հուշարձանից տեսանելի էին միայն ուղղանկյուն հատակագիծը, բեմի հետքերը և կրաշաղախի հատվածները⁴:

Եկեղեցին միանավ ուղղանկյուն սրահ է՝ արտաքուստ շեշտված արսիդով, մուտքը արևմտյան ճակատից է: 1988-1989 թթ. տեղի բնակիչների ջանքերով հուշարձանի տարածքը մաքրվել է փլատակներից և հողակույտերից, իսկ բացված եկեղեցին վերակառուցվել: Տեղացիների փոխանցմամբ մաքրման աշխատանքների ժամանակ բացվել են հին եկեղեցու հիմքերը՝ մինչև 60-70 սմ բարձրությամբ պահպանված պատերով: Երևացող որմերի վերնամասերը շարվել են նոր քարերով (ներքին ճակատների շարվածքներում օգտագործվել են նաև հին եկեղեցու քարերը), հատակը բետոնապատվել է, իսկ երկլանջ տանիքը ծածկվել մետաղյա թիթեղով (նկ. 2-Ա, Բ)⁵:

---

¹ **Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ.,** Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, Երևան, 1991, էջ 186:

² **Ս. արք. Սմբատեանց,** Տեղագիր Գեղարքունի ծովազարդ գաւառի, Վաղարշապատ, 1895, էջ 530:

³ **Լալայեան Ե.,** Նոր Բայազետի գաւառ կամ Գեղարքունիք // «Ազգագրական հանդես», 1908, թիվ 2, էջ 144:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 1063, ց. 1, գ. թիվ 1600, Մարտունու շրջանի պատմաճարտարապետական և հնագիտական հուշարձանների պասպորտներ՝ կից նյութերով, 1953 թ., Պասպորտ թիվ 7, Եկեղեցի Ս. Վարդան:

⁵ Եկեղեցու ոչ մասնագիտական նորոգումը շարունակվել է նաև վերջին տարիներին: Մասնավորապես, ամբողջությամբ սվաղվել են պատերի արտաքին երեսները, իսկ ներսից

Ա

Բ

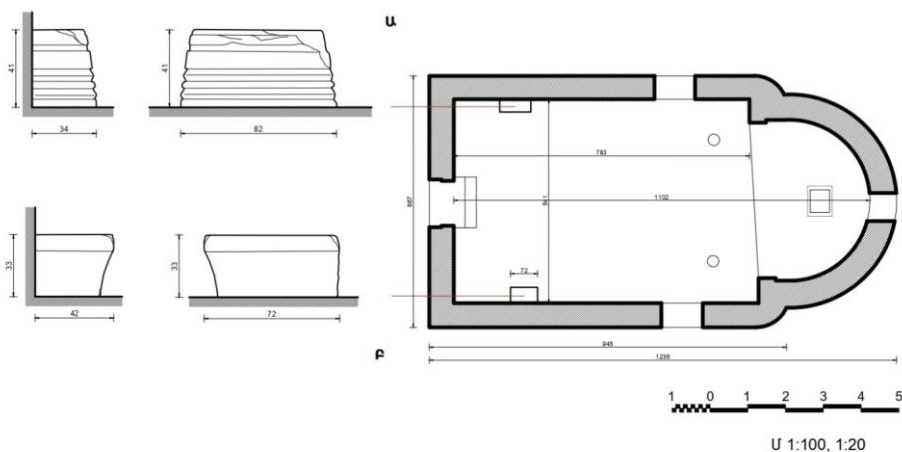
2. Ներքին Գետաշենի Ս. Վարդան եկեղեցու ընդհանուր տեսքը հարավ-արևմուտքից և ներսից

Դատելով բնակիչների փոխանցած բանավոր տեղեկություններից և տեղում կատարած մեր ուսումնասիրություններից՝ եկեղեցու հատակագիծը մնացել է անփոփոխ:

Եկեղեցուն կից և խորանում պահպանվել են տարբեր դարաշրջանների ամբողջական խաչքարեր: Հատկապես ուշագրավ են եկեղեցու հյուսիսային և հարավային պատերի ստորին շարքերում պահպանված խոյակն ու հիմնախարիսխը: Դրանք գտնվում են հյուսիս-հարավ առանցքի վրա՝ ուղիղ դեմ

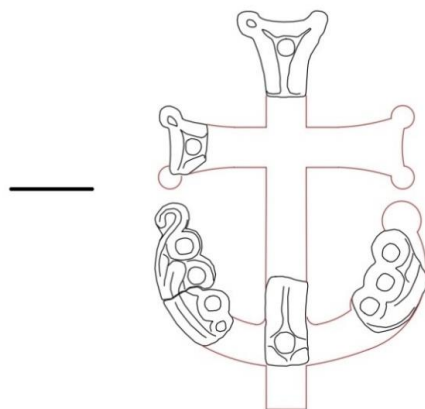
պատվել սպիտակ ծեփամածուկով՝ հիմնովին աղճատելով հուշարձանի պատմական տեսքն ու վերացնելով հին եկեղեցու տեսանելի հատվածները:

դիմաց և ամենայն հավանականությամբ հին եկեղեցու ճարտարապետական մասերից են (նկ. 3-Ա, Բ):

3. Եկեղեցու հատակագիծ և մանրամասեր
(չափագրությունը՝ Գ. Գյուլամիրյանի)

Առավել արժեքավոր են եկեղեցու ներսում հավաքված վաղ քրիստոնեական թևավոր խաչերի բեկորները, որոնք, մեր համոզմամբ, հայտնաբերվել են փլատակների մաքրման ժամանակ: Մեր գիտարշավի ընթացքում փորձեցինք վերականգնել քարակոթողների նախնական պատկերը, որոնց առանձին հատվածները հայտնաբերվեցին շրջակայքի տեղագնության ժամանակ (նկ. 4):

Մ 1:10 10 0 10 20 30 40 50

4. Թևավոր խաչի բեկորներ
(վերականգնությունը՝ Գ. Գյուլամիրյանի)

Ներկայումս եկեղեցին արտաքուստ կիսագետնափոր է, պատերի արտաքին հատվածները ծածկված են հողով, ինչը հնարավորություն չի տալիս ավելի հանգամանալից անդրադառնալ արտաքուստ կիսաշրջանաձև աբսիդի մանրամասներին, որմնախարիսիների գոյությանը և այլ մանրամասներին:

Արգիճիի գետահովտի Ս. Վարդան եկեղեցին¹: Արգիճին գետ է Գեղարունիքի մարզում (հայտնի նաև Արգիջի, Այրիջա, Իշխանագետ, Կոթիգետ անվանաձևերով²), սկիզբ է առնում Վարդենիսի լեռնաշղթայի Գնդասարի հյուսիսային լանջից և Ներքին Գետաշեն գյուղի մոտ թափվում է Սևանա լիճ: Գետահովտը հարուստ է տարբեր դարաշրջանների պատմական հուշարձաններով, հին բնակատեղիներով: Վերջիններս 1950-ական թվականներին աստիճանաբար ամայացել են՝ վերածվելով Մադինա և Վերին Գետաշեն գյուղերի ամառային անասնապահական կացարանների (յայլա):

Ս. Վարդան եկեղեցին գտնվում է Արգիճի գետի վերնահովտում, լայնատարած տափարակի նկատմամբ իշխող դիրք զբաղեցնող հրվանդանի հարավային ստորոտին, ժայռերի մոտ: Հրվանդանի հարթ տարածության վրա մինչ օրս տեսանելի են ամրաշինական կառուցվածքների հետքեր³: Նրա հարավային մասը բաղկացած է բարձր, ուղղահայաց ժայռերից, որտեղ կա մեծ քարայր: Բնակիչների հավաստմամբ՝ նախկինում քարանձավից հորդառատ աղբյուր է բխել, որը ժամանակի ընթացքում ցամաքել է: Ե. Լալայանի փոխանցմամբ՝ ժայռը կոչվում է Նաղարախանա, որից ներքև կա Ս. Վարդան անունով մի հին, ավեր եկեղեցի⁴ (նկ. 5):

5. Ս. Վարդան եկեղեցու և ամրոցի տեղադիրքը

¹ Հուշարձանը գտնվում է Նաղարախանի ամրոցի մոտ, ինչը թույլ է տալիս սրբատեղին ներկայացնել նաև այդ անվամբ: Սակայն մենք հակված ենք հրաժարվել օտարածին անունից և շրջանառել «Արգիճիի Ս. Վարդան» անվանաձևը:

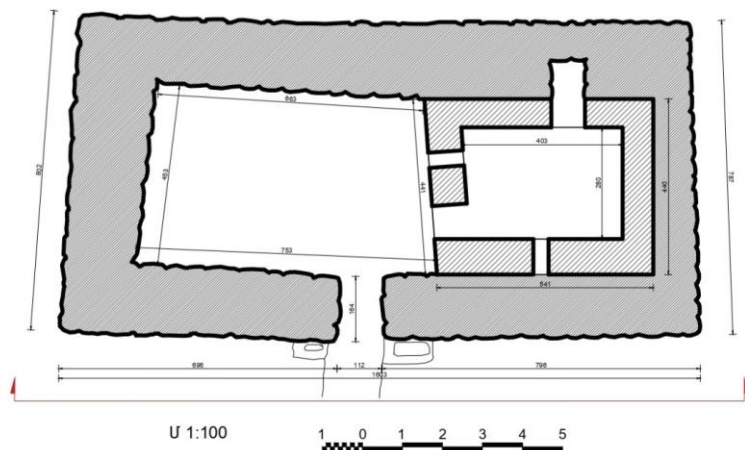
² Տե՛ս **Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ.**, նշվ. աշխ., հ. 1, Երևան, 1986, էջ 405:

³ Տե՛ս **Biscione R., Hmayakyan S., Parmegiani N.**, The North-Eastern Frontier Uartians and Non-Uartians in the Sevan Lakke Basin, I, The Southern Shores, Roma, 2002, p. 199-203.

⁴ Տե՛ս **Լալայան Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 155:

Հուշարձանը հատակագծում ուղղանկյուն, խոշոր, կոպտատաշ քարերով կառուցված շինություն է, որից պահպանվել են մինչև 1.7 մետր բարձրությամբ պատերը: 1996 թ. կիսավեր աղոթատան արևելյան կեսի վրա՝ հին եկեղեցու պարագծից ներս, կառուցվել է նոր մատուռ, որը վերաշինվել է 2019 թ.¹: Դրա հետևանքով բավականին խաթարվել են հին շինության նախնական տեսքն ու հատակագծային լուծումները: Մասնավորաբար, եկեղեցու աղոթասրահը քարերով սահմանազատվել է՝ ստեղծելով փոքր, ներքին բակ: Ամենայն հավանականությամբ մուտքը եղել է հարավային պատի կենտրոնական հատվածից, որի դիմաց կառուցվել են աստիճանահարթակ (նկ. 6):

6. Մ. Վարդան եկեղեցու ընդհանուր տեսքը հարավից և հատակագիծ (չափագրությունը՝ Գ. Գյուլամիրյանի)

Քննարկում: Ստեփանոս Օրբելյանի վկայությամբ՝ Ավարայրից հեռո

¹ Շինարարական արձանագրությունը գետեղված է մատուռի բարավորին. «ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԴԱՆ ԽՈՆԱՐՀՎԱԾ ՄԱՏՈՒՈՐ 1996 թ. ԱՍԾՈՆ ԿԱՄՈՔ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԵԼ Է ԳԱԳԻԿ ՋՀԱՆԳԻՐՅԱՆԸ (ԱՐԱՐԱՍ / ԴԱՎԱԼՈՒ ԳՅՈՒՂԻՑ) ԵՎ 2019 Թ. ՆՈՐՈԳ ՎԵՐԱՇԻՆԵԼ Է Ի ՀԻՇԱՏԱԿ ԻՐ ԾՆՈՂՆԵՐ ՎՐԵՇ ԴԱՆԻԵԼԻ ՋՀԱՆԳԻՐՅԱՆԻ ԵՎ ԿԼԱՐԱ ԳԵՎՈՐԳԻ ԱՎՈՅԱՆԻ»:

հայոց ջոկատներից մեկը փորձում էր Վայոց ձորով անցնել Արցախ: Նրանց հետապնդում էր պարսից զորքը, որոնք չորս անգամ մարտի են բռնվել հայերի հետ: Պատմիչը չի նկարագրում դեպքերի հետագա ընթացքը՝ հայոց ջոկատի գործողությունները և ուղին: Այնուամենայնիվ, առկա նյութերի հետազոտությունը և գիտարշավների ընթացքում կատարած մեր փաստագրումները հիմք են տալիս կարծելու, որ նահանջող ջոկատը Մելիմի լեռնանցքով անցել է Սևանի ավազան: Հետաքրքիր է արձանագրել, որ նրանք Վայոց ձորի տարածքում շարժվել են Եղեգիս գետի ձախափնյա մասով՝ որպես ուղենիշ ունենալով այս թևի վրա տեղակայված ամրոցները, ինչից բխելի է, որ հայ-պարսկական բախումները տեղի են ունեցել ամրոցներից ոչ հեռու¹: Այս տեսակետն առայժմ շատ խոցելի է, և անհրաժեշտ են լրացուցիչ փաստեր, ինչը, մեր համոզմամբ, հնարավոր է քննարկվող հուշարձանների պեղումների շնորհիվ:

Ըստ ժամանակագրության և բնույթի՝ Վարդանանց սրբավայրերը բաժանվում են երկու հիմնական խմբերի՝

ա) հուշարձաններ, որոնք կառուցվել են վաղ միջնադարում և ուղղակիորեն առնչվում են Վարդան Մամիկոնյանի և նրա ղեկավարած ապստամբության դրվագների հետ,

բ) հուշարձաններ, որոնք կառուցվել են ավելի ուշ՝ ի հիշատակ Վարդանանց նահատակների:

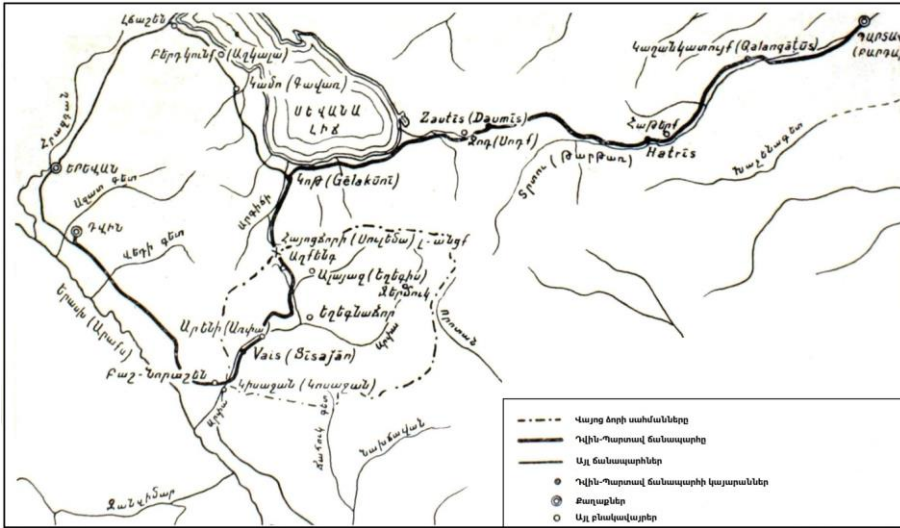
Արգիճիի գետահովտի և Ն. Գետաշենի Ս. Վարդան եկեղեցիների ճարտարապետական հորինվածքի և մանրամասների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք կառուցվել են վաղ միջնադարում և եղել են Դվին-Պարտավ պատմական ճանապարհի վրա²: Արգիճիի Ս. Վարդանը գտնվում է Վայոց ձորից Կոթ գնացող ճանապարհի անմիջական հարևանությամբ, իսկ Ներքին Գետաշենի Ս. Վարդանը՝ պատմական Կոթ գյուղաքաղաքում է (նկ. 7):

---

¹ Մանրամասն տե՛ս **Ալեքսանյան Տ.**, Դիտարկումներ Վարդանանքի վայոցձորյան հուշարձանների շուրջ // «Վայոց ձոր», Պատմամշակութային ժառանգության դրվագներ, Երևան, 2021, էջ 250-259:

² Տե՛ս **Հարությունյան Բ.**, «Դվին-Պարտավ» ճանապարհի Sisajan-Gelakuni գծամասը // «ՊԲՀ», 1968, թիվ 1, էջ 213-220, **Ժամկոչյան Ա.**, Դվին-Պարտավ ճանապարհը վաղ միջնադարում (V-IX դդ.) // «Էջմիածին», 2005, թիվ ԺԲ, էջ 39-46:

**7. Դվին-Պարտավ ճանապարհը
(քարտեզի հեղինակ՝ Բ. Հարությունյան)**

Դրանց գոյությունը հիմք է տալիս կարծելու, որ հայոց ջոկատի մնացյալ մասը շարունակել է երթը հայտնի ճանապարհով, և հավանական է, որ հայպարսկական հաջորդ բախումները տեղի են ունեցել Արգիճիի լայնարձակ դաշտում: Հայերի նահատակության վայրում կառուցվել են եկեղեցիներ, ինչը տեսնում ենք նաև Վայոց ձորի հուշարձանների պարագայում: Նման տեսակետի համար կարևոր հիմք են նաև Ավարայրի մասնակից Եղիշեի ընդհանրական հաղորդումները Վարդանանքի նահատակների հիշատակին հուշարձաններ կառուցելու վերաբերյալ՝ առանց մանրամասնելու դրանց տեղն ու տեսակը. «Բազում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա»¹:

Տիգրան Ալեքսանյան, Դիանա Միրիջանյան – Գեղարքունիքի մարզի Ս. Վարդան հուշարձանները Վարդանանց սրբավայրերի ուսումնասիրության համատեքստում

Հողվածը նվիրված է Գեղարքունիքի մարզի Ս. Վարդան հուշարձանների հետազոտությանը՝ Վարդանանց սրբավայրերի համատեքստում: Հարկ է ընդգծել, որ Վարդանքին առնչվող հուշարձանների առանձին ուսումնասիրությունը նոր խոսք է հայագիտության ոլորտում: Նախկինում դրանց վերաբերող նյութերը ընդհանրական ձևով տեղ են գտել հայկական ճարտարապետությանը կամ սրբավայրերին նվիրված աշխատություններում: Քննարկվող հուշարձանները գտնվում են Մար-

¹ Եղիշեի Պատմություն Վարդանանց, Թիֆլիս, 1913, էջ 263:

տունու և Վարդենիսի տարածաշրջաններում և տեղաբաշղված են պատմական Դվին-Պարտավ ճանապարհի հարևանությամբ: Ստեփանոս Օրբելյանի հաղորդմամբ, Ավարայրից հետո հայոց զորաջոկատներից մեկը փորձում էր անցնել Արցախ: Սակայն Վայոց ձորում տեղի ունեցած չորս ճակատամարտերի նկարագրությունից հետո պատմիչն ավարտում է իր խոսքը մի շարք հարցեր թողնելով անպատասխան: Հռոմեացիները հուշարձանների քննությամբ փորձ է արվում հնարավորինս լրացնել այդ բացը: Առկա նյութերի քննությունը և մեր գիտարշավների ընթացքում կատարած դիտարկումները հիմք են տալիս ենթադրելու, որ Ավարայրից հետո Արցախ նահանջող հայոց ջոկատը Սելիմի լեռնանցքով անցել է Սևանի ավազան: Նրանց հետապնդող պարսիկների հետ հաջորդ բախումները տեղի են ունեցել Արգիճիկի լայնարձակ դաշտում և պատմական Կոթ ավանի մոտ:

Тигран Алексанян, Дианна Мириджян – Памятники Св. Вардана в Гегаркуникской области в контексте исследования святилищ Вардананца

Ключевые слова – Вардананк, Гегаркуник, святилище, мученик, памятник, церковь

Статья посвящена изучению памятников св. Вардана в Гегаркуникской области в контексте святилищ Вардананца. Следует подчеркнуть, что отдельное изучение памятников, связанных с Варданком, является новым словом в арменоведении. Раньше связанные с ними материалы в обобщенном виде были представлены в трудах, посвященных армянской архитектуре или святилищам. Рассматриваемые памятники расположены в Мартунинском и Варденисском районах, недалеко от исторической дороги Двин-Партав. По словам Степаноса Орбеляна, после Аварайрской битвы один из армянских отрядов пытался перейти в Арцах. Однако после описания четырех сражений в Вайоц Дзоре историк заканчивает свое повествование, оставив несколько вопросов без ответов. В статье делается попытка восполнить этот пробел с помощью исследования данных памятников. Изучение имеющихся материалов, а также полевые исследования, сделанные в ходе наших научных экспедиций, дают нам основания полагать, что путь армянского отряда, отступавшего в Арцах после Аварайрской битвы, проходил через Селимский перевал по направлению к бассейну озера Севан. Следующие столкновения с преследовавшими их персами произошли на обширной равнине реки Аргичи и недалеко от исторической деревни Кот.

Tigran Aleksanyan, Dianna Mirijanyan – St. Vardan Monuments of Gegharkunik Province in the Context of Vardanants Sanctuaries

Key Words – Vardanank, Gegharkunik, Sanctuary, Martyr, Monument, Church, Village, Province, Architecture, Battle

The article is devoted to the study of St. Vardan monuments in Gegharkunik province in the context of Vardanants Sanctuaries. Note that this is a new study in the field of Armenology devoted to the monuments related to Vardank. In the past, certain materials related to them could be found in works dedicated to Armenian architecture or sanctuaries. The monuments under study are located in the Martuni and Vardenis regions and are located near the historic Dvin-Partav road. According to Stepanos Orbelyan, after the Battle of Avarayr, one of the Armenian detachments tried to retreat in Artsakh. However, after describing the four battles in Vayots Dzor, the historian ended up by leaving a number of questions unanswered. The study

of the monuments presented in this article is an attempt to fill this gap to the extent possible. The study of the available materials and observations made during our scientific expeditions give reason to believe that after the Battle of Avarayr the Armenian detachment, which retreated in Artsakh, passed through the Selim passage and came to the Sevan basin. The next clashes with the Persians who were pursuing them took place on the Valley of Argitchi River and not far from the historical village of Kot.

Ներկայացվել է 12.01.2022

Գրախոսվել է 02.03. 2022

Ընդունվել է տպագրության 29.03.2022

Տիգրան Ալեքսանյան – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող (tigranalexanyan@yandex.ru)

Դիաննա Միրիջանյան – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող (dianamirijanyan@gmail.com)